

**FELIX CORLEY, ARMENIA AND KARABAKH:
ANCIENT FAITH, MODERN WAR, CATHOLIC
TRUTH SOCIETY PUBLICATIONS, LONDON,
1992, ii + 22 PAGES.**

Ա. ՍԱՆՃԵԱՆ

Գրախօսողը աշխատութիւնը չի յաւակնիր ակադեմական ուսումնասիրութիւն մը ըլլալ: Անիկա չատ աւելի մասնագէտի մը կողմէ գրի առնուած ճամբու նօթերու տպաւորութիւն կը թողու: Այսուհանդերձ, եւ հակառակ իր փոքր ծաւալին, այնտեղ բարձրացուած չարք մը հարցեր արժանի են մասնագէտներու ուշադրութեան, մանաւանդ երբ Հայաստանեայց Եկեղեցին եւ նորանկախ Հայաստանի կառավարութիւնը կը պատրաստուին 2001 թուականին փառահեղօրէն նշել քրիստոնէութեան Հայաստանի պետական կրօն հռչակուելուն 1700-ամեակը:

Ֆելիքս Քորլին Արեւելեան Եւրոպայի քրիստոնէական եկեղեցիներու գծով երիտասարդ մասնագէտ մըն է: Վերջին տարիներուն յաճախ այցելած է Հայաստան, Արցախ եւ Անդրկովկասի այլ շրջաններ: Եկեղեցական հարցերով թէ ղարաբաղեան հակամարտութեան կապակցութեամբ՝ անիկա յաճախ հանդէս կու գայ քրիստոնէական մամուլին մէջ:

Փոքրածաւալ 22 էջերու մէջ, Քորլին արագ ակնարկ մը կը նետէ հայ ժողովուրդի եւ մասնաւորապէս Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պատմութեան վրայ՝ 301 թուականէն սկսելով: Համեմատաբար աւելի մանրամասն կ'անդրադառնայ ԺԹ՝ դարու վերջաւորութեան արեւմտահայութեան ազգային-ազատագրական պայքարին եւ 1915 թուականի ցեղասպանութեան: Իր համառօտ աշխատութեան մէջ, Քորլին անտես չ'ընէր Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնն ու Հայ Կաթողիկէ Համայնքը:

Քորլին երկարօրէն կը կեդրոնանայ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պատմութեան խորհրդային ժամանակահատուածին վրայ: Անիկա կ'ընդգծէ, թէ խորհրդային իշխանութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցին դուրսէն ջախջախելու մի քանի անյաջող փորձ կատարելէ ետք՝ 1920-ական թուականներու կէսէն սկսեալ սկսաւ ներթափանցել եկեղեցական բոլոր մակարդակի կառոյցներէն ներս եւ յետագային կա-

րողացաւ իրեն ենթարկել զայն: Խորհրդային կառավարութիւնը քաջ կը գիտակցէր, որ հայ ժողովուրդի աշխարհով մէկ սփռուած ըլլալուն պատճառով, Հայաստանեայց Եկեղեցին կրնար կարեւոր դեր խաղալ իբրեւ քարոզչական մեքենայ: Իր հերթին, գիտակցելով որ իր վայելած համեմատական ազատութիւնը պայմանաւորուած է խորհրդային իշխանութեան հանդէպ իր «հաւատարիմ» կեցուածքով, Եկեղեցին երբեք չէ քաջալերած Հայաստանի մէջ գործունէութիւն ծաւալած քաղաքական ալլախոհական շարժումները: Այս բաժնին մէջ, հեղինակը իրաւամբ կը մատնանշէ, թէ 1988 թուականին, Արցախեան պահանջատիրական շարժման սկզբնական օրերուն, Կաթողիկոսին շարունակուող խորհրդամէտ դիրքորոշումը պատճառ դարձաւ, որ ան իսկապէս դիմագրաւէր ժողովրդային զանգուածներէն մեկուսանալու վտանգ մը:

Քորլին կ'ընդգծէ, թէ Հայաստանեայց Եկեղեցին պատմականօրէն կարեւոր դեր ունեցած է հայութեան ազգային ոգին կենսունակ պահելու մէջ, բայց միաժամանակ տուժած է ազգին նկատմամբ իր չափազանց մօտիկութենէն: Հեղինակը կը շեշտէ, որ Հայաստանեայց Եկեղեցին ազգային հաստատութիւն մըն է եւ թէ անիկա միշտ մերժած է ամէն տեսակի հաւատափոխութեան միտող արարքները: Հայութեան մօտ, «եկեղեցի» եւ «ազգ» հասկացողութիւնները համարեալ նոյնացած են: Գրեթէ իւրաքանչիւր հայու բնակարանին մէջ կարելի է կախուած գտնել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին լուսանկարը, բայց այս երեւոյթը կարելի է չա'տ աւելի իբրեւ ազգային պատկանելիութեան արտայայտութիւն մեկնաբանել քան թէ՝ խոր հաւատքի: Վկայակոչելով ուսւ լրագրող Եուրի Ռոսթը՝ Քորլին կ'ընդգծէ, որ հայութեան համար կրօնական հաւատքը դարձած է աւելի ու աւելի ձեւական մասունք մը, Եկեղեցուոյ հանդէպ հաւատարմութիւնը՝ ազգային սովորոյթ մը, առանց խոր հաւատքի: Ան ներկայ աննախանձելի դրութեան արմատները կը փորձէ փնտռել եօթնասունամեայ խորհրդային ամբողջատիրութեան մէջ: Ըստ իս՝ զայն պէտք է տանիլ դէպի աւելի խորերը: Ազգային պատկանելիութեան ու ազգային եկեղեցուոյ միջեւ սահմանագծի գրեթէ չգոյութիւնը բնորոշ է նաեւ շարք մը այլ արեւելեան ուղղափառ ժողովուրդ-եկեղեցիներու: Կրնայ ըլլալ որ անիկա քիչ մը աւելի շեշտուած է հայութեան մօտ: Այնուամենայնիւ՝ այս ուղղութեամբ արեւելեան եւ արեւմտեան քրիստոնեայ եկեղեցիներու միջեւ ըմբռնումներու ու սովորոյթներու տարբերութիւնը ակներեւ է: Ֆելիքս Քորլին առաջին մասնագէտը չէ, որ կը շեշտէ այս իւրայատկութիւնը: Անոր ներքին ծալքերը վեր հանելու անհրաժեշտ պարտականութիւնը կը մնայ սակայն այս հարցով հետաքրքրուող աստուածաբաններուն ու ընկերաբաններուն:

Քորլին կ'անդրադառնայ 1988-ին սկիզբ առած արցախեան պայքարին եւ նոյն թուականին տեղի ունեցած կործանարար երկրաշարժին: Նշելով հանդերձ, որ ե'ւ հայերը ե'ւ ատրպէյճանցիները բացարձակօրէն կը մերժեն այս հակամարտութեան կրօնական բնոյթ վերագրել, Քորլին կ'ըսէ թէ Ղարաբաղի հայ բնակչութեան մօտ առկայ է պատերազմը ընդունիլ, գո'նէ մասնակիօրէն, իբրեւ իսլամ-քրիստոնեայ առճակատում: Իբրեւ օրինակ, ան կը յիշատակէ թէ պատերազմի սկիզբը ատրպէյճանցիներուն օժանդակող ռուս զինուորները արցախահայութեան կողմէ կը մեղադրուէին իբրեւ «հաւատուրացներ» ու «մահմետականներ»:

Քորլին կը պատմէ 1988-էն ետք Հայաստանի եւ Արցախի մէջ կրօնական մասնակի վերազարթօնքին եւ եկեղեցիներու ու վանքերու վերաբացման մասին: Ան յոյս կը յայտնէ, որ հասարակութեան մէջ Հայաստանեայց եկեղեցուոյ դերը հետզհետէ պիտի զօրանայ՝ մանաւանդ երբ բնակչութիւնը հիասթափի իրարու հետ անընդհատ զրգուրուող քաղաքական կուսակցութիւններէն: Վկայակոչելով Մոսկուայի Հայոց Առաջնորդ Տիրան Եպս. Կիւրեղեանի այն խօսքը թէ «հայերը 600 տարի խաղաղ ապրեցան Առաքելական եկեղեցուոյ իշխանութեան տակ: Մեր ազգային աղէտը սկիզբ առաւ քաղաքական կուսակցութիւններու վերելքով», Քորլին կ'ըսէ թէ որոշ հայեր կը նախընտրեն կղերապետական սիստեմի կառավարութեան մը վերահաստատումը: Հեղինակի վերջին պնդումը, ըստ իս, չափազանցուած է եւ հիմնուած՝ խիստ պարագայական եզակի միտքի մը վրայ:

Քորլիի փոքրածաւալ աշխատութիւնը շատ հետաքրքրական է, ընթերցելու եւ բազմիցս խորհելու համար առատ նիւթ կը հայթայթէ: Յուսանք որ այնտեղ բարձրացուած վիճայարոյց միտքերէն չատերը մինչեւ 2001 թուականը քննարկման առարկայ կը դառնան մասնագէտներու կողմէ՝ առ ի նախապատրաստութիւն 1700-ամեակի տօնակատարութեանց: Յորելեանը պէտք է դառնայ ո'չ միայն տօնակատարութեան եւ ինքնաշնորհաւորման առիթ մը՝ այլեւ եկեղեցի-ժողովուրդ-նորանկախ պետութիւն փոխադարձ կապերու վերարժեւորման ու յստակացման շարժառիթ մը:

ԱՐԱ ՍԱՆՃԵԱՆ